

*Др Снежана Соковић, редовни професор  
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

*УДК: 343.91-053.6:364*

*DOI: 10.46793/UVP21.8755*

## **СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА КАО ДЕО ФОРМАЛНЕ ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИКА\***

### ***Резиме***

*Социјални рад и превенција криминалитета су синергијски повезани: превенција криминалитета и третман преступника чине саставни део социјалне политике, а решавање социјалних проблема јесте снажан фактор превенције криминалитета, због чега социјални рад представља важан сегмент формалне друштвене реакције на криминалитет. Посебно значајну улогу институције социјалне заштите имају у сузбијању малолетничке делинквенције. У раду се анализира место и улога услуга социјалног рада и социјалне заштите у формалној реакцији друштва на малолетнички криминалитет у контексту савремених криминолошких сазнања о етиологији малолетничког преступништва. Посебно су анализирани стање, проблеми и перспективе социјалног рада у функцији превенције криминалитета малолетника у Србији.*

***Кључне речи:** криминалитет малолетника, превенција, социјални рад, социјална заштита, васпитне мере.*

### **1. Социјална заштита као вид друштвене реакције на криминалитет**

Социјални рад представља сложену и веома значајну друштвену делатност усмерену на пружање помоћи појединцима, породицама, групама или заједницама у превазилажењу животних тешкоћа и има за циљ стварање друштвених услова за одржавање или унапређење квалитета живота и одржавање функционалним социјалних улога и појединца и заједнице. Пракса социјалног рада подразумева професионалну примену

---

\* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2021. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„вредности, принципа и техника социјалног рада приликом повезивања људи са постојећим службама, обезбеђења саветодавног и психотерапијског рада индивидуама, породицама и групама, помагање заједницама или групама у обезбеђењу и унапређењу социјалних служби и услуга, као и учешће у релевантним законским процесима“.<sup>1</sup> Социјална заштита и социјални рад постају део друштвене реакције на криминалитет са прихватањем идеје да основни циљ социјалне реакције на криминално понашање није одмазда и испаштања форми казне, него ресоцијализација преступника и његова друштвена реинтеграција. Развој сазнања о етиолошкој димензији криминалног понашања потврдио је значај социјалног рада за превенцију криминалитета. Напуштање монофакторског био-атавистичког етиолошког концепта криминалитета и идеја о преступнику као морално посрнулом појединцу водило је ка дубљем разумевања друштвених, културолошких и психолошких чинилаца криминалног понашања. Постало је евидентно да социјална неједнакост, незапосленост и сиромаштво, велике друштвене разлике, социјална нестабилност, економске кризе и институционална дезорганизација, снажно генеришу криминално и девијантно понашање појединца. Значајну улогу у општој хуманизацији друштва, у остваривању социјалних права и смањивању социјалне неједнакости има социјална политика и послови социјалне заштите.

Социјални рад и превенција криминалитета су синергијски повезани: превенција криминалитета и третман преступника чине саставни део социјалне политике, а решавање социјалних проблема јесте снажан фактор превенције криминалитета, због чега социјални рад представља важан сегмент формалне друштвене реакције на криминалитет. Посебно значајну улогу институције социјалне заштите имају у сузбијању малолетничке делинквенције.

## **2. Карактеристике малолетничке делинквенције и специфичности друштвене реакције на криминалитет малолетника**

### ***2.1. Појмовна разграничења***

Малолетничка делинквенција се у социолошко-криминолошком смислу издваја као посебна категорија у оквиру општег криминалитета због бројних специфичности и посебног места које малолетна лица имају у правном систему. Под криминалитетом малолетника подразумева се вршење кривичних дела од стране малолетних учиниоца. Ради указивања

---

<sup>1</sup> NASW (1992/2008) *Standards for social work case management*. Washington DC: NASW.

на етиолошко-феноменолошку комплексност ситуација у којима малолетници врше кривична дела, као и ради "термиолошке повлашћености"<sup>2</sup> и избегавања стигматизације деце и малолетника као криминалаца уместо израза криминалитет малолетника у криминолошкој литератури се често користи и израз малолетничка делинквенција у ужем смислу.<sup>3</sup> За разумевање феномена малолетничке делинквенције веома је значајан и појам малолетничке делинквенције у ширем смислу који осим кривичних дела подразумева и друга кажњива понашања малолетника (најчешће прекршаје и различите дисциплинске преступе) као и предделиктна девијантна понашања (тешкоће у васпитању, бекстава од куће и из школе, друштвену неприлагођеност и асоцијалност, хулиганство, конзумирање наркотика и алкохола) која указују на ризик будућег криминалног понашања.<sup>4</sup> Мада је концепт социјалног рад и социјалне заштите по својој суштини усмерен и на девијантно, као и на криминално понашање, и на предделиктно као и на деликтно понашање малолетника, и у своју делатност укључује и малолетнике са проблемима у понашању као и малолетнике у сукобу са законом, у овом раду (који се бави формалном социјалном реакцијом на криминалитет малолетника) под појмом малолетничке делинквенције, односно малолетничког преступништва, подразумевамо сва понашања малолетника која су кривичним законима инкриминаисана као кривична дела.

## **2.2. Основне етиолошке карактеристике криминалитета малолетника**

Доминантни етиолошки концепт малолетничке делинквенције упућује на вишеструку функционалну повезаност многобројних појава са криминалитетом малолетника, односно са појединим врстама криминалитета и појединим типовима малолетних учинилаца кривичних дела.<sup>5</sup> Малолетнички криминалитет је увек исход (међу)деловања бројних фактора биолошке, психолошке и микро и макро фактора социјалне природе, а степен вероватноће јављања и понављања преступничког понашања одређен је узајамним деловањем већег броја чиниоца. Једним или мањим бројем фактора није могуће објаснити малолетнички

---

<sup>2</sup> Шкулић, М., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2011. стр. 26.

<sup>3</sup> Игњатовић, Ђ., *Криминологија*, Београд, 2019. стр. 15.

<sup>4</sup> Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С., *Криминологија*, Београд, 2018. стр. 217.

<sup>5</sup> Соковић, С., Бејатовић, С., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2009. стр. 34.

криминалитет, нити је могуће прецизно одредити снагу и механизам деловања одређеног издвојеног чиниоца.<sup>6</sup>

Унутрашњу динамику мултифакторског етиолошког концепта малолетничког криминалитета савремена криминологија изражава кроз схватање о факторима ризика и факторима заштите.<sup>7</sup> Фактори ризика јесу чиниоци који ометају правилан социјални развој малолетника и повећавају вероватноћу настајања и испољавања криминалног понашања, док фактори заштите стварају услове који подстичу правилан психосоцијални развој, чиме се умањују вероватноћу настанка криминалног понашања. И фактори ризика и фактори заштите могу да буду биолошког, психолошког и социјалног карактера и јављају се на индивидуалном плану малолетника, у породичном окружењу и на нивоу шире заједнице у којој живи малолетник. Неки од ових чиниоца су непроменљиви, статички (као пол, број извршених кривичних дела, број претходних хапшења, итд), док су други подложни мењању (болести зависности, недовољна самоконтрола, ментални поремећаји, антисоцијални ставови, вршњачке групе).<sup>8</sup> Најчешћи индивидуални фактори малолетничке делинквенције јесу рано агресивно понашање, отуђење и недостатак везаности за заједницу, бунтовништво, социјална изолованост и одбаченост, пријатељи који се криминално понашају, хиперактивност, поремећај пажње, злоупотреба психоактивних супстанци, склоност ка преузимању ризика, укључивање у друге облике антисоцијалног понашања, напуштање школе, рана хапшења, одвајање од породице. Супротно томе, образовање, интелигенција, став неодобравања преступничког понашања, друштвеност, успостављање чврстих и блиских веза и емоционалних односа, активно учење и постизање циљева који се вреднују у групи којој малолетник припада, способност критичког мишљења, контрола беса, емпатија, неимпулсивно понашање, убрајају се у индивидуалне протективне факторе.<sup>9</sup> У оквирима породице кључни фактори ризика јесу злостављање и занемаривање детета, агресивност и конфликти унутар породице, криминалитет родитеља, недостатак надзора и контроле од стране родитеља, док је најснажнији фактор заштите у овом сегменту блиски однос малолетника са најмање једном одраслом особом која малолетника подржава и

---

<sup>6</sup> Bynum, J. E., Thompson, W. E., *Juvenile delinquency, A Sociological Approach*, Boston, 2005. стр. 145. даље; V. del Carmen, R., Trulson, Ch., *R Juvenile justice, The Sistem, Process, and Law*, Belmont, 2006. pp. 41.

Bartol, C. R., Bartol, A. M., *Criminal Behavior, A Psychosocial Approach*, London, 2005, p. 139. и даље.

<sup>7</sup> Lab, S. P., *Crime Prevention, Approaches, Practices and Evaluations*, LexisNexis, 2004. p. 164, и даље; Соковић, С., Бејатовић, С., *нав. дело*, стр. 36.

<sup>8</sup> Поповић-Ћитић, Б., Жунић-Павловић, В., *Превенција преступништва младих*, Београд, 2005. стр. 32, 33.

<sup>9</sup> Bartol, C. R., Bartol, A. M., *нав. дело*, стр. 60.

безусловно прихвата. У контексту школе лош успех, слаба посвећеност, често изостајање и неуспех у довршавању школовања представљају факторе ризика за криминално понашање, док протективни снагу има успех у школи, учествовање у наставним активностима, посвећеност образовању и школи. На нивоу шире социјалне заједнице најзначајнији фактори ризика јесу изложеност насиљу (у кући, у суседству или путем медија), доступност психоактивних супстанци, доступност ватреног оружја, често мењање школске средине, често мењање места становања, сиромаштво, криминално окружење, нејасни и неусаглашени стандарди понашања. Протективну вредност има добра укљученост малолетника у заједницу, постојање одговарајућих прилика за ангажовање малолетника, активно учешће у активностима на нивоу заједнице, јасни стандарди и нормe понашања.<sup>10</sup>

Фактори ризика и фактори заштите имају интерактивно и кумулативно дејство, већи број чиниоца ризика у окружењу малолетника увећава вероватноћу јављања и понављања криминалног понашања, док постојање већег броја фактора заштите штити малолетника од негативног деловања фактора ризика и смањује вероватноћу преступништва.<sup>11</sup> Извесно је да активирање већег броја чиниоца ризика у животу младе особе, посебно у дужем временском периоду, уз одсуство фактора заштите у истом периоду води ка криминалном понашању. Реакција на ризичне и протективне факторе је индивидуална и временски променљива, због чега је потребно утврдити ризичне чиниоце за конкретног преступника у конкретном случају. Суштина потребне интервенције јесте усмерена на примену мера које ће довести до редукције фактора ризика уз истовремено јачање индивидуалних протективних фактора.<sup>12</sup>

Учење о факторима ризика и факторима заштите у развоју малолетничке делинквенције је посебно значајно у контексту социјалног рада и социјалне заштите као вида формалне социјалне реакције на криминално понашање малолетника јер врло прецизно указује на потребне мере превенције.

---

<sup>10</sup> Farington, D., *Predictors of Violent Young Offenders*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, Feld, B. C, Bishop, D. M. (ed.), Oxford, 2012, стр. 152. и даље; Bartol, C. R., Bartol, A. M., *нав. дело*, стр. 53.

<sup>11</sup> Поповић-Ћитић, Б; Жунић-Павловић, В., *нав. дело*, стр. 33.

<sup>12</sup> Види: Van der Laan, A. M., Rokven, J., Weijters, G. & Beerthuisen, M. G. C. J., *The Drop in Juvenile Delinquency in The Netherlands: Changes in Exposure to Risk and Protection*, Justice Quarterly, 2019, 38/3, p. 433-453.

### **2.3. Повезаност малолетничког криминалитета и рецидивизма**

Мада бројне криминолошке теорије истичу значај раног преступништва за каснији развој, интензитет и трајање криминалне активности, веза малолетничког криминалитета и рецидивизма нема линеарни карактер. Многе криминалне каријере започињу у раној младости, али само мали број малолетних преступника наставља са вршењем кривичних дела током живота. У контексту адекватне социјалне реакције на малолетнички криминалитет то указује на неопходност високо индивидуализованог приступа како у избору адекватне санкције и мере, тако и у процесу њиховог извршења.<sup>13</sup>

Савремена криминологија малолетничке делинквенције пружа бројна сазнања о категоријама малолетних преступника која су значајна и за обликовање мера социјалне реакције на криминалитет малолетника. Дуална развојна таксономија антисоцијалног понашања указује на две различите групе преступника: перзистентне и адолесцентне.<sup>14</sup> Прве карактерише хронично криминално понашања, док се код адолесцентних преступника криминално понашање испољава најчешће само у периоду адолесценције.<sup>15</sup> Перзистентни преступници са антисоцијалним понашањем почињу у раном детињству и настављају га у различитим облицима током живота. Карактеришу их неуропсихолошки проблеми, неповољно животно окружење, импулсивност, тешкоће у учењу. Са годинама њихова криминална активност не опада него се шири и постаје самосталнија, разноврснија и укључује и насиље. Надовезује се зависност од алкохола и наркотика, проблеми са проналажењем и задржавањем запослења, нестабилне личне везе, злостављање партнера, занемаривање и злостављање деце, психијатријски проблеми. У криминологији је познато да мали број преступника мушког пола изврши више од половине свих регистрованих кривичних дела, и они се углавном регрутују из ове категорије малолетних преступника.<sup>16</sup> Друга група преступника антисоцијално и криминално понашање испољава само у периоду одрастања и то пре свега у кризним периодима развоја, углавном путем опонашања криминалног модела старијих преступника. Вршењем кривичних дела настоје да прикажу одраслост и независност од

---

<sup>13</sup> Соковић, С., *Малолетнички криминалитет и рецидивизам: правило и/или изузетак?*. Ревизија за криминологију и кривично право, год. 51, бр. 3/2013, стр. 23-37.

<sup>14</sup> Moffitt, T., *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy*, *Psychological Review*, 1993, 100 (4), p. 674-701.

<sup>15</sup> Siegel, L. J., *Criminology*; Belmont, 2009, p. 261.

<sup>16</sup> О схватању да само перзистентно преступништво треба укључити у појам малолетничке делинквенције: Vunum, J. E., Thompson, W. E., *нав. дело*, стр. 145.

родитељске и сваке друге контроле. Не карактерише их истрајавање у криминалном понашању. Упоредо са личним сазревањем и отварањем других простора у којима могу да се потврде као одрасли, напуштају криминалне и друге антисоцијалне активности и прихватају друштвене норме понашања.

Сматра се да иницијална разлика између перзистентних и адолесцентних преступника настаје у раном детињству и да је везана за проблеме неуролошког развоја у садејству са нефункционалном породицом у којој одрастају. Аномалије у неуролошком развоју су урођене или стечене најранијем детињству (изложеност токсичном материјама, злостављање и запуштање детета) и испољавају се као когнитивни недостаци, ниске вербалне способности, хиперактивност, импулсивност, тежак темперамент. Ова деца су врло захтевна за родитеље, а тешкоће у породичном животу и негативна и напорна интеракцију родитељ-дете увећава иницијалне проблеме детета. Мада би добра родитељска нега могла да умањи диспозиције детета за антисоцијално понашање, истраживања указују да су ова деца диспропорционално чешће рођена у породицама са неповољним условима живота, па су осим недостатка адекватне родитељске неге често изложена и криминогеним утицајима најближег окружења. Агресивност и ниска самоконтрола у каснијим периодима живота онемогућавају позитивну интеракцију и са вршњацима и са одраслим особама, због чега ова деца тешко усвајају просоцијалне вредности. То их уводи у проблеме у школи и неспособност да стекну потребне академска вештине, а касније ствара тешкоће и немогућност запослења или задржавања радног места, као и заснивања и одржавања функционалних социјалних веза.

Само мали број малолетних преступника припада овој групи. Највећи број малолетних починиоца кривичних дела припада групи адолесцентних преступника, код којих нема одступања у нормалном развоју током детињства. Њихово антисоцијално понашање у пубертету објашњава се адолесцентном кризом идентитета која укључује "раскорак зрелости" и "его дифузију".<sup>17</sup> Раније физичко сазревање у односу на психолошко и социјално, доводи малолетнике у ситуацију да осећају своју биолошку зрелост, али и истовремену немогућност да уживају самосталност и привилегије и одговорности одраслих. Понашање својих делинквентних вршњака (тип перзистентних преступника) опажају као демонстрацију

---

<sup>17</sup> Bynum, J. E., Thompson, W. E., *нав. дело*, стр. 133. Wooland, J. I., *Adolescent Development, Delinquency and Criminal Justice*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, Feld, B. C., Bishop, D. M. (ed), Oxford, 2012. p. 114. Laub, J. H., Boonstoppel, S. L., *Understanding Desistance from Juvenile Offending: Challenges and Opportunities*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, Feld, B. C., Bishop, D. M. (ed), Oxford, 2012. p. 375.

независности одраслих, због чега почињу да их опонашају, па сваки конфликт са полицијом, свако позајмљено возило, сваки конзумиран наркотик и опијање, свака промискуитетна авантура постаје потврда преласка у свет одраслих. Одрастањем се „усклађује зрелост“ и напушта преступничко понашање. Како се ради о малолетницима здравог неуропсихолошког и социјалног развоја који поседују потребне академске и социјалне вештине за успешан повратак у конвенционални поредак, способни су да се прилагоде промењеним околностима и да потпуно напусте криминалне активности и антисоцијално понашање у одраслом добу.<sup>18</sup>

Сазнања о хроничном преступницима, о механизмима криминалног континуитета и значају раног преступништва као предиктора касније криминалне активности потврдиле су и проширила и лонгитудинална проспективна кохортна истраживања,<sup>19</sup> као и компаративне криминолошке студије на крос-националном узорку.<sup>20</sup>

---

<sup>18</sup> Moffitt, T., *нав. чланак*, стр. 686, 687.

<sup>19</sup> Лонгитудинална, проспективна кохортна Кембриџ студија делинквентног развоја (Cambridge Study in Delinquent Development) пратила је у периоду од 24 године преступничко понашање 411 лондонских дечака рођених 1953. године у узрасту од 8. до 32. године. Резултати ове студије указују да је могуће идентификовати некриминално понашање које води ка криминалним активностима, као и дужевремене развојне фазе ових активности, укључујући и тип криминалне активности. Тако, хиперактивност у узрасту од 2 године може да води ка испољавању окрутности према животињама у узрасту од 6 година, вршењу крађа по трговинама са 10 година, чињењу провалних крађе са 15 година и разбојништва са 20, уз евентуално насиље у породици, злостављање и занемаривање деце, алкохолизам и проблеме са запослењем и смештајем касније у животу. Највећи број кривичних дела врше око 17, 18 године, а у двадесетим, када заснивају брачне или сталне партнерске везе, криминална активност опада. Око тридесете године су одвојени или разведени, одсутни као родитељи, несигурног и привременог запослења, променљивог места становања, са честим опијањем и злоупотребом наркотика, склони озбиљном насиљу. Узнемирујући, или непостојећи, породични живот, који су и сами искусили и у коме одрастају њихова деца, обезбеђује трансгенерацијски трансфер услова за девијантност и делинквенцију. Farington, D. P., *Human Development and Criminal Careers*; Handbook of Criminology, Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R., ed; Oxford, 1997, p. 362-409; Siegel, L. J., *Criminology*; Belmont, 2009, p. 261; Farington, D. P., *Age and Crime*, Crime and Justice, 1986, 7, p. 189-250; Van der Laan, A. M., Rokven, J., Weijters, G., & Beerthuisen, M. G. C. J., *The Drop in Juvenile Delinquency in The Netherlands: Changes in Exposure to Risk and Protection*, Justice Quarterly, 2019, 38/3, p. 433-453.

<sup>20</sup> Siegel, L., *нав. дело*, стр. 301; Farington, D. P., *нав. дело*, стр. 361; Barnes, J. C., Beaver, K. M., *An empirical examination of adolescent-limited offending: A direct test of Moffitt's maturity gap thesis*, Journal of Criminal Justice, 2010, 38, p. 1176-1185; McAra, L., McVie, S., *Youth crime and justice: Key messages from the Edinburgh Study of Youth Transitions and Crime*, Criminology and Criminal Justice, 2010, 10(2), p. 179-209; Walsh, C., *Youth Justice and Neuroscience, A Dual-Use Dilemma*; British Journal of Criminology, 2011, 51, p. 21-39.



Криминолошки јесте реално засновано и оправдано очекивање да ће највећи број малолетника напустити криминалне активности крајем адолесцентног периода, али је такође извесно да ће мањи број наставити да врши кривична дела и да ће њихова криминална активност бити све интензивнија и са све тежим последицама. У контексту адекватних и ефикасних мера друштвене реакције на малолетнички криминалитет веома је важно разликовати перзистентне од адолесцентних преступника, мада успешна мимикрија адолесцентних делинквената у понашање хроничних преступника то отежава. Само адекватна друштвена реакција може успешно да превенира будућу озбиљну, каријерну криминалну делатност, са једне стране, и да са друге стране, избегавајући стигматизацију, нађе праву меру кривичноправне реакције на епизодни криминалитет адолесцената.

За обликовање система формалне социјалне реакције на криминалитет малолетника од кључног значаја јесте сазнање да су тежи облици криминалног понашања малолетника повезани са широким спектром рањивости малолетника и социјалних неприлика у којима стасавају, да напуштање криминалног понашања олакшавају или ометају критични тренуци у раним тинејџерским годинама, посебно различити облици социјалне искључености, као и да се, упркос потреби за раном интервенцијом, рано издвајање деце под ризиком не препоручује јер није довољно поуздано и носи опасност стигматизације и одбацивања.<sup>21</sup> Сагласност постоји и о томе да предност, по правилу, треба дати поступцима диверзионог карактера и алтернативним мерама у односу на кривичне санкције јер олакшавају процес напуштања преступничког понашања.<sup>22</sup> Независно од природе модела социјалне реакције на малолетнички криминалитет,<sup>23</sup> извесно је да комплексна етиолошка димензија малолетничке делинквенције чини сарадњу правосудних органа са другим органима социјалне заштите и социјалног старања неопходном.

---

<sup>21</sup> McAra, L., McVie, S., *нав. чланак*, стр. 179.

<sup>22</sup> Laub, J. H., Boonstoppel, S. L., *нав. дело*, стр. 389.

<sup>23</sup> И поред што су савремена криминолошка сазнања о малолетничкој делинквенцији потврђена бројним крос-националним и крос-културним истраживањима, савремени национални системи обликовања кривично правног статуса малолетника у поређењу са начином регулисања статуса пунолетних лица показују неупоредиво веће разлике. О томе: Шкулић, М., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2011. стр. 96. и даље; Tonry, M., Chambers, C., *Juvenile Justice Cross-Nationally Considered*, *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*, ed. Feld, B. C., Bishop, D. M. Oxford, 2012. p. 871. и даље.

### **3. Савремени концепти социјалног рада у превенцији малолетничког преступништва**

Теорија и пракса социјалног рада развијала се до средине прошлог века под доминантним утицајем медицинских и психолошких наука. Социјални проблеми појединаца сагледавани су независно од релација и интеракција социјалне и животне средине, искључиво кроз анамнезу, дијагнозу, терапију, рехабилитацију и прогнозу личне дисфункције и дезорганизације проистекле из болесног и патолошког у личној сфери. Малолетни преступници су третирани као „млади са поремећајем у понашању“ који су из објективних разлога (болест) или субјективних околности (неприлагођеност) претежно одговорни за положај и социјално стање у коме се налазе. Традиционални приступ социјалне заштите се заснивао на идеји о постојању линеарног ланца узрока и последица који се могу предвидети у одређеном временском интервалу. Развијање мултифакторског приступа етиологији криминалног и социјално-патолошког понашања указало је да утицај процеса и догађаја различите природе (психолошки, физиолошки, средински) није линеарни него трансакциони, јер се у међусобној интеракцији развијају и преобликују (узрок може бити и последица и обратно), па исходи њиховог деловања нису предвидиви и нису детерминисани оним што се раније догађало.<sup>24</sup> Трансакциони приступ у тумачењу социјалних потреба је проширио традиционалну усмереност на проблеме појединца и померио фокус са индивидуалне патологије на системско-еколошки приступ. У пракси социјалног рада то је значило замену „клиничког поступка“ у решавању социјалних проблема и потреба „холистичким приступом“ и увођење у концепта интегративног социјалног рада. Традиционалну процену и интервенцију усмерену на појединца замењује „системски менаџмент“ који подразумева координацију програма и услуга различитих служби у локалној заједници у циљу задовољавања како потреба појединца-корисника тако и остваривања потребних промена на различитим социјалним нивоима. Уводи се „метод вођења случаја“ као одговарајући метод интегративног социјалног рада, у оквиру кога стручни радник процењује потребе корисника и породице, организује мрежу услуга које одговарају корисниковим потребама, координира и надзире процес, врши евалуацију и заступа интересе корисника.<sup>25</sup>

Нови концепт социјалног рада захтева децентрализацију система социјалне заштите, реорганизацију великог институционално-административног система на мање функционалније и флексибилније

---

<sup>24</sup> Милосављевић, М., Бркић, М., *Социјални рад у заједници*, Београд, 2010, стр. 72-74.

<sup>25</sup> Жегарац, Н., *Од проблема до прилика у вођењу случаја, приручник за практичаре*, Београд, 2015. стр. 25. и даље.

целине и преузимање одговорности локалних заједница за остваривање социо-заштитних програма за кориснике. У тим оквирима, полазећи од става да се социјални потребе и проблеми задовољавају и решавају тамо где и настају, социјални рад у многим европским државама развија „модел заштите у заједници“, који наглашава откривање, развој и повезивање потенцијала и ресурса на три нивоа: на нивоу корисника, нивоу породичних и социјалних група и на нивоу служби и институција у локалној заједници.<sup>26</sup>

Савремени концепт социјалног рада у превенцији малолетничке делинквенције темељи се на становишту да је криминалитет малолетника манифестација сметњи у социјалном развоју и задовољавању њихових социјалних потреба, подразумева холистички приступ и форму интегративног социјалног рада.

## **4. Социјални рад и превенција малолетничке делинквенције: стање у Србији**

### **4.1. Нормативни оквир и пракса**

Социјална заштита у Р Србији је регулисана посебним законом<sup>27</sup> и представља посебно организовану друштвена делатност од јавног интереса чији је циљ пружање помоћи и оснаживање за самосталан и продуктиван живот у друштву појединаца и породица, као и спречавање настајања и отклањање последица социјалне искључености.

У складу са Законом сваки појединац и породица којима је неопходна друштвена помоћ и подршка ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољење основних животних потреба имају право на социјалну заштиту. Закон прихвата интегративни концепт социјалног рада и предвиђа да установе које пружају услуге социјалне заштите сарађују са установама предшколског, основног, средњег и високог образовања, здравственим установама, полицијом, правосудним и другим државним органима, органима територијалне аутономије, односно органима јединица локалне самоуправе, удружењима и другим правним и физичким лицима.

Систем установа социјалне заштите је децентрализован јер Центар за социјални рад може основати само јединица локалне самоуправе, док остале установе може основати Република Србија, аутономна покрајина, јединица локалне самоуправе и друго правно и физичко лице, при чему а завод за социјалну заштиту и установу за васпитање деце и омладине може основати само Република Србија односно аутономна покрајина.

---

<sup>26</sup> Исто, стр. 220.

<sup>27</sup> Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр. 24/2011.

Средства за обављање делатности социјалне заштите обезбеђују се у буџету Републике Србије, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, као и вршењем делатности установа социјалне заштите. Закон предвиђа да се рад на пружању услуга социјалне заштите заснива се на следећим начелима: поштовање интегритета и достојанства корисника, забрана дискриминације, начело најбољег интереса корисника, начело најмање рестриктивног окружења, начело ефикасности, благовремености и целовитости социјалне заштите, начело унапређења квалитета социјалне заштите, начело јавности рада и начело доступности и индивидуализације социјалне заштите.

У систему институција социјалне заштите у социјалној реакцији на криминалитет малолетника најважнију улогу има орган старатељства, односно центар за социјални рад, који учествује у свим поступцима према малолетним учиниоцима кривичних дела и млађим пунолетним лицима, као и у реализацији васпитних налога и васпитних мера.

У контексту социјалног рада разликују се две категорије малолетника. Група "малолетника у сукобу са законом" укључује малолетнике који су у контакту са кривичноправним системом због сумње, оптужбе или осуде да су починила кривично дело. Категорија "малолетника са проблемима у понашању" односи се на малолетнике са тзв. предделиктним понашањем и укључује малолетнике са проблемима у школи, проблемима са члановима породице и заједницом, затим малолетнике који својим понашањем угрожавају себе и околину, као и малолетнике који се суочавају са тешкоћама због злоупотребе алкохола, дроге или других опојних средстава.<sup>28</sup>

У односу на малолетнике у сукобу са законом представник органа старатељства сарађује са јавним тужиоцем, односно судијом за малолетнике у избору и примени васпитних налога и васпитних мера; присуствује саслушању малолетника на суду током припремног поступка и седницама већа за малолетнике; доставља налаз и стручно мишљење суду/јавном тужиоцу пред којим се води кривични поступак против малолетника везано за узраст малолетника, зрелост, средину у којој живи, личност, понашање и друге релевантне околности; стара се о извршењу васпитних налога и васпитних мера и подноси на сваких шест месеци извештај о испуњењу васпитног налога или мере јавном тужиоцу, односно судији за малолетнике; посебно прати извршење кривичних санкција институционалног карактера у сарадњи са установом, малолетником и његовом породицом, како би се по њеном истеку малолетник укључио у друштвено користан живот и активности. Осим тога, орган старатељства врши процену стања, потреба и ризика за малолетника; развија план

---

<sup>28</sup> Републички завод за социјалну заштиту: *Деца у систему социјалне заштите 2019*, Београд, 2020. стр. 41.

услуга уз учешће малолетника и родитеља или старатеља; реализује саветодавни рад, посредује код других институција ради укључивање малолетника у одговарајуће третмане, организује конференције случаја са присуством свих релевантних институција ради изналажења решења које је у најбољем интересу малолетника.<sup>29</sup>

Према подацима центара за социјални рад током 2019. године евидентиран је 14.641 малолетника са проблемима у понашању и у сукобу са законом. Петогодишњи тренд указује на повећање од 9,2%. Од укупног броја малолетника, евидентирано је 2.798 деце до 14 година и 11.843 малолетника старијих од 14 година. Највећи удео у укупном броју, 54%, чине малолетници узраста 16 – 17 година. Од укупног броја малолетника са проблемима у понашању, у сукобу са законом је било 8.238 малолетника, што је за 3,2% мање него претходне године и представља смањење од 8,5% у односу на 2015. годину. Број малолетника само са проблемима у понашању је у периоду 2015 – 2019. порастао за 9,2%. У структури малолетника са изреченим васпитним мерама у 2019. години најзаступљенији су малолетници са мерама упозоравања и усмеравања са 55,1%, мере појачаног надзора евидентирани су код 40,5% малолетних (удео мера појачаног надзора од стране органа старатељства у укупном броју ових мера износи 53,2%), док је свега 4,4% имало изречену неку од заводских мера. Број заводских васпитних мера је у претходних десет година смањен за 61,8%, а међу заводским васпитним мерама континуирано је најзаступљенија мера упућивање у Васпитно поправни дом Крушевац. У 2019. години изречено је осам кривичних санкција малолетничког затвора према старијим малолетним лицима. Број изречених мера безбедности према старијим малолетницима у 2019. години износи 28. У истој години изречено је 911 васпитних налога, што је 22,4% више него претходне године, а 17,9% више у односу на 2015. годину.<sup>30</sup>

Важно је напоменути да, за разлику од демографских процеса у општој популацији, тј. смањења броја деце у Србији, број деце у систему социјалне заштите континуирано расте. Процент деце у систему социјалне заштите је већи од процента деце у популацији Србије и износи 26,8%, за разлику од 17,4% деце у општој популацији. У протеклих десет година број деце у систему социјалне заштите је повећан за 22,1%. У 2019. години 16,3% деце у Србији је било на евиденцији Центра за социјални рад и остваривало права, користило услуге или су према њима примењиване мере (најчешће из области социјалне и породичноправне

---

<sup>29</sup> Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник РС, бр. 85/2005.

<sup>30</sup> Републички завод за социјалну заштиту: *Деца у систему социјалне заштите 2019*, Београд, 2020. стр. 43.44.

заштите). Забрињава и стопа ризика од сиромаштва деце која је у 2018. години у Србији је износила 24,3%<sup>7</sup>, док је стопа материјалне депривације деце у 2018. години износила 28,9%, што је значајно изнад ЕУ просека који износи 14,6%<sup>9</sup>.<sup>31</sup>

#### **4.2. Проблеми и перспективе социјалног рада у функцији превенције криминалитета малолетника**

Стање малолетничког криминалитета у Србији, као и чињеница да Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица није мењан од ступања на снагу (што представља реткост у контексту кривичног законодавства) говори о одређеној стабилности система кривичноправног реаговања на криминалитет малолетника у Србији. Ипак, не одвија с све једноставно и без проблема. Избор васпитне мере у судској пракси, често је условљен у већој мери постојањем реалних могућности за извршење изречене мере, него потребама кривичног поступка и малолетног извршиоца кривичног дела.<sup>32</sup> Недостатак одговарајућих капацитета, непостојање и неразвијање

---

<sup>31</sup> Исто, стр. 6.

<sup>32</sup> У случају васпитних мера упозорења и усмеравања, очекивано, најмање проблема има у примени судског укора. Када се ради о посебним обавезама као посебној, новој, врсти васпитних мера, приметно је да се најчешће и најуспешније се примењују само две посебне обавезе: посебна обавеза која се односи на редовно похађање школе или посла, као и обавеза која се односи на оспособљавање за занимање које одговара способностима и склоностима малолетника. Од четири предвиђене васпитне мере појачаног надзора, далеко најчешће се примењује мера појачаног надзора од стране органа старатељства, не примењују се или се веома отежано примењују мера појачаног надзора у другој породици (не постоје спискови специјализованих хранитељских породица у којима би се могла реализовати ова мера, нема критеријума за избор таквих породица и њихову стручну и материјалну подршку), као и васпитна мера појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника (непостојања довољног броја одговарајућих институција за њену реализацију). У погледу васпитних мера заводског карактера само се мера упућивања у васпитно-поправни дом реализује без већих проблема. Тешкоћу у примени заводске васпитне мере упућивања у васпитну установу представља чињеница да у Србији само две установе, односно два завода из система социјалне заштите (заводи за васпитање деце и омладине у Београду и Нишу, док Завод за васпитање деце и омладине у Књажевцу годинама не развија одговарајуће програме, због чега и не извршава ову васпитну меру) имају и развијају програме потребне за реализацију заводске васпитне мере упућивања у васпитну установу. Реализацију васпитне мере упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање отежава непостојање посебне установе за лечење и оспособљавање малолетних лица односно, недостатак одговарајућих програма у случају да се мера извршава у некој другој установи социјалне заштите. О томе: Соковић, С., *Критеријуми избора васпитне мере за малолетне преступнике*, Ревиза за

адекватних стручних програма рада унутар одређених мера, недовољна едукованост учесника у извршењу васпитних мера, као и недовољно прецизирани подзаконски акти, онемогућавају или отежавају примену одређеног броја васпитних мера. Тако је друштвена реакција на криминалитет малолетника неретко диктирана материјалним и организационим (не)приликама, а не стварним потребама превенције и сузбијања малолетничког преступништва.

Малолетничко кривично законодавство и стратешка реформа социјалне заштите одвијали су се највећим делом и временски и садржински синхронизовано, што је отворило нове могућности у превенцији малолетничке делинквенције и развоју социјалне заштите малолетника у сукобу са законом. Новим решењима Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица који је усвојен 2005. године отворен је нови простор за социјалну заштиту малолетних учинилаца делинквената успостављањем алтернатива класичном систему санкција за малолетнике. Исте године усвојена је и Стратегија развоја социјалне заштите као део укупних промена у друштву са циљем развоја социјалне заштите кроз реформске процесе који се ослањају на међународне и европске циљеве општег економског и социјалног развоја друштва, смањење сиромаштва, и обезбеђење квалитетније заштите рањивих група деце, инвалидних и старијих особа, као и маргинализованих група грађана. Нешто касније, у складу са савременим принципа социјалног рада, новим законом је регулисан и систем социјалне заштите. Реформске промене социјалног рада подразумевале су развој нових услуга у заједници и примену високо индивидуализованих третмана, холистички и интегративни приступ заснован на међусекторској сарадњи и мултидисциплинарном приступу корисницима, уз пратеће ширење мреже актера, система и стручњака у процесу пружања подршке. Но, и поред нормативне "кровне синхронизације" очекивани напредак у пружању услуга социјалне заштите у систему формалног друштвеног реаговања на криминалитет малолетника успорила су два кључна проблема, недостатак одговарајућих услуга социјалне заштите, као и неповезаност различитих система (правосудног, социјалног, здравственог, васпитно-образовног). Показало се да недостају програми за третман малолетних преступника који би били

---

кривично право и кримнологију, год. 49, бр. 2-3/2011, стр. 115-129; Кнежевић-Томашев Љ, Марковић, Љ., *Проблеми у извршењу васпитних мера*, Билтен окружног суда у Београду, бр. 79/2009; Перић, О, Милошевић, Н, Стевановић, И., *Политика изрицања кривичних санкција према малолетницима Србији*, Београд, 2008. стр. 134; Илић, З., *Криминалитет младих и реформа правно-институционалне заштите у Србији*; Зборник радова: Стање криминалитета у Србији: правна средства и реаговање, 1. део, Београд, 2007. стр. 296-314.

истовремено и формалноправно усклађени са новом регулативом и постојећим начином функционисања судског, здравственог и социјалног система. У самом систему социјалне заштите и поред значајног напретка, опстају одређени организациони проблеми и недостатак потребних ресурса. Укупан број стручњака запослених у центрима за социјални рад се смањује, централизовано финансирање децентрализованог система социјалне заштите успорава развоју услуга у заједници и подстицање одрживих мера за деинституционализацију, увођење методе вођења случаја није пратио адекватан број социјалних радника, менаџерски захтев да социјална заштита истовремено постане и ефикаснија и јефтинија за државу носи опасност да се социјални рад претвори у формално-техничко управљање проблемима.<sup>33</sup>

## 5. Закључак

Социјални рад и превенција криминалитета су синергијски повезани: превенција криминалитета и третман преступника чине саставни део социјалне политике, а решавање социјалних проблема јесте снажан фактор превенције криминалитета, због чега социјални рад представља важан сегмент формалне друштвене реакције на криминалитет. Посебно значајну улогу институције социјалне заштите имају у сузбијању малолетничке делинквенције.

Доминантни етиолошки концепт малолетничке делинквенције упућује на вишеструку функционалну повезаност многобројних појава са криминалитетом малолетника, односно са појединим врстама криминалитета и појединим типовима малолетних учинилаца кривичних дела. Малолетнички криминалитет је увек исход (међу)деловања бројних фактора биолошке, психолошке и микро и макро фактора социјалне природе, а степен вероватноће јављања и понављања преступничког понашања одређен је узајамним деловањем већег броја чиниоца. Извесно је да активирање већег броја фактора ризика у животу младе особе, посебно у дужем временском периоду, уз одсуство фактора заштите у истом периоду води ка криминалном понашању. Суштина потребне интервенције јесте усмерена на примену мера које ће довести до редукације фактора ризика уз истовремено јачање индивидуалних протективних фактора што је посебно значајно у контексту социјалног рада и социјалне

---

<sup>33</sup> Бранковић, И. и остали: *Истраживање: Обележја савременог социјалног рада и професионални идентитет социјалних радника у Републици Србији*, [http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Izvestaj\\_FINAL\\_jun\\_2020.pdf](http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Izvestaj_FINAL_jun_2020.pdf), април, 2021; Југовић, А., *Социјална заштита и реформа малолетничког правосуђа*, Зборник радова: Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси, Београд, 2006. стр. 507-519.



заштите као вида формалне социјалне реакције на криминално понашање малолетника јер врло прецизно указује на потребне мере превенције.

Многе криминалне каријере започињу у раној младости, али само мали број малолетних преступника наставља са вршењем кривичних дела током живота. Криминолошки јесте реално засновано и оправдано очекивање да ће највећи број малолетника напустити криминалне активности крајем адолесцентног периода, али је такође извесно да ће мањи број наставити да врши кривична дела и да ће њихова криминална активност бити све интензивнија и са све тежим последицама. Услуге система социјалне заштите, пре свега центара за социјални рад су од кључне важности за превенцију малолетничког преступништва, само адекватна друштвена реакција може успешно да превенира будућу озбиљну, каријерну криминалну делатност, са једне стране, и да са друге стране, избегавајући стигматизацију, нађе праву меру кривичноправне реакције на епизодни криминалитет адолесцената.

Савремени концепт социјалног рада у превенцији малолетничке делинквенције темељи се на становишту да је криминалитет малолетника манифестација сметњи у социјалном развоју и задовољавању њихових социјалних потреба, подразумева холистички приступ и форму интегративног социјалног рада. И поред нормативне "кривично синхронизације" малолетничког правосудног система и система социјалне заштите очекивани напредак у пружању услуга социјалне заштите у систему формалног друштвеног реаговања на криминалитет малолетника успорила су два кључна проблема, недостатак одговарајућих услуга социјалне заштите, као и неповезаност различитих система (правосудног, социјалног, здравственог, васпитно-образовног). Стога је избор васпитне мере у судској пракси често условљен у већој мери постојањем реалних могућности за извршење изречене мере, него потребама кривичног поступка и малолетног извршиоца кривичног дела. У самом систему социјалне заштите и поред значајног напретка, опстају одређени организациони проблеми и недостатак потребних ресурса. Укупан број стручњака запослених у центрима социјални рад се смањује, централизовано финансирање децентрализованог система социјалне заштите успорава развоју услуга у заједници и подстицање одрживих мера за деинституционализацију, увођење методе вођења случаја није пратио адекватан број социјалних радника, менаџерски захтев да социјална заштита истовремено постане и ефикаснија и јефтинија за државу носи опасност да се социјални рад претвори у формално-техничко управљање проблемима.

*Snežana Soković, Ph.D., Full-time Professor  
Faculty of Law, University of Kragujevac*

## **SOCIAL PROTECTION AS PART OF THE FORMAL SOCIAL REACTION TO JUVENILE CRIMINALITY**

### **Summary**

*Social work and crime prevention are synergistically linked: crime prevention and treatment of offenders are an integral part of social policy, and solving social problems is a strong factor in crime prevention, which is why social work presents an important segment of the formal social response to crime. Social protection institutions have a particularly important role in combating juvenile delinquency. The paper analyzes the place and role of social work and social protection services in the formal reaction of society to juvenile criminality in the context of contemporary criminological knowledge about the etiology of juvenile delinquency. The situation, problems and perspectives of social work in the function of prevention of juvenile criminality in Serbia are especially analyzed.*

**Key words:** *juvenile criminality, prevention, social work, social protection, educational measures.*

### **Литература**

- Barnes, J. C., Beaver, K. M., *An empirical examination of adolescent-limited offending: A direct test of Moffitt's maturity gap thesis*, Journal of Criminal Justice, No. 2010/38.
- Bartol, C. R., Bartol, A. M., *Criminal Behavior, A Psychosocial Approach*, London, 2005.
- Бранковић, И. и остали: *Истраживање: Обележја савременог социјалног рада и професионални идентитет социјалних радника у Републици Србији*, [http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Izvestaj\\_FINAL\\_jun\\_2020.pdf](http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/Izvestaj_FINAL_jun_2020.pdf), april, 2020.
- Bynum, J. E., Thompson, W. E., *Juvenile delinquency, A Sociological Approach*, Boston, 2005.
- Van der Laan, A. M., Rokven, J., Weijters, G., & Beerthuizen, M. G. C. J., *The Drop in Juvenile Delinquency in The Netherlands: Changes in Exposure to Risk and Protection*, Justice Quarterly, 2019. 38/3.
- V. del Carmen, R., Trulson, Ch. R.: *Juvenile justice, The Sistem, Process, and Law*, Belmont, 2006.
- Жегарац, Н., *Од проблема до прилика у вођењу случаја, приручник за практичаре*, Београд, 2015.

- Игњатовић, Ђ., *Криминологија*, Београд, 2019.
- Илић, З., *Криминалитет младих и реформа правно-институционалне заштите у Србији*; Зборник радова: Стање криминалитета у Србији: правна средства и реаговање, 1. део, Београд, 2007.
- Југовић, А., *Социјална заштита и реформа малолетничког правосуђа*, Зборник радова: Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси, Београд, 2006.
- Кнежевић-Томашев, Љ, Марковић, Љ., *Проблеми у извршењу васпитних мера*, Билтен окружног суда у Београду, бр. 79/2009.
- Lab, S. P., *Crime Prevention, Approaches, Practices and Evaluations*, LexisNexis, 2004.
- Laub, J. H., Boonstoppel, S. L., *Understanding Desistance from Juvenile Offending: Challenges and Opportunities*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, Feld, B. C, Bishop, D. M. (ed), Oxford, 2012.
- McAra, L., McVie, S., *Youth crime and justice: Key messages from the Edinburgh Study of Youth Transitions and Crime*, Criminology and Criminal Justice, No. 10(2)/2010.
- Милосављевић, М., Бркић, М., *Социјални рад у зједници*, Београд, 2010.
- Moffitt, T., *Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy*, Psychological Review, No. 100 (4)/1993, NASW (1992/2008) *Standards for social work case management*. Washington DC: NASW.
- Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С., *Криминологија*, Београд, 2018.
- Перић, О, Милошевић, Н, Стевановић, И., *Политика изрицања кривичних санкција према малолетницима Србији*, Београд, 2008.
- Поповић-Ћитић, Б; Жунић-Павловић, В., *Превенција преступништва младих*, Београд, 2005.
- Републички завод за социјалну заштиту: *Деца у систему социјалне заштите 2019*, Београд, 2020.
- Siegel, L. J., *Criminology*; Belmont, 2009.
- Соковић, С., *Малолетнички криминалитет и рецидивизам: правило и/или изузетак?*. Ревизија за криминологију и кривично право, год. 51, бр. 3/2013.
- Соковић, С., Бејатовић, С., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2009.
- Соковић, С., *Критеријуми избора васпитне мере за малолетне преступнике*, Ревизија за кривично право и криминологију, год. 49, бр. 2-3/2011.
- Tonry, M. Chambers, C., *Juvenile Justice Cross-Nationally Considered*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, ed. Feld, B. C, Bishop, D. M. Oxford, 2012.
- Farrington, D., *Predictors of Violent Young Offenders*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, Feld, B. C, Bishop, D. M. (ed.), Oxford, 2012.
- Farrington, D. P., *Human Development and Criminal Careers*; Handbook of Criminology, Maguire, M, Morgan, R, Reiner, R, (ed); Oxford, 1997.
- Farrington, D. P., *Age and Crime*, Crime and Justice, No. 7/1986.
- Шкулић, М., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2011.
- Walsh, C., *Youth Justice and Neuroscience, A Dual-Use Dilemma*; British Journal of Criminology, 2011, 51, pp. 21-39.
- Wooland, J. I., *Adolescent Development, Delinquency and Criminal Justice*, The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice, Feld, B. C, Bishop, D. M. (ed), Oxford, 2012.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Службени гласник РС, бр. 85/2005.
- Закон о социјалној заштити*, Службени гласник РС, бр. 24/2011.